

Globalizace – diskuse pojmu

Definovat pojem globalizace je poměrně obtížné. Jde o frekventovaný a často nadužívaný pojem, se kterým pracují jednotliví autoři rozdílnými způsoby. Jak uvádí Budd (1998) je globalizace spíše popisnou konstrukcí, která však postrádá vysvětlující základ. Jiná definice tvrdí, že: „globalizace je stejně tak přeháněním, jako ideologií či jako analytickým konceptem“.

Termín globalizace zpopularizoval v průběhu 60. let kanadský mediální odborník Marshall McLuhan především svými výrokky o tzv. global village (globální vesnici). Ve svém nejslavnějším díle nazvaném *Jak rozumět médiím* popisoval především vliv nových telekomunikačních technologií na společenský a kulturní život.

Základním vynálezem západního člověka je dle McLuhana fonetická abeceda. Oddělila znaky, z nichž se skládá slovo, od jeho zvuku. Zavedla typický prvek pro celou západní kulturu: opakovatelné oddělené jednotky, jejichž pomocí se skládá celek. A založila dominantní roli zraku. Původní orální kultura, jež slovo vnímala jako mluvenou řeč, se proměnila v kulturu vizuální. Přestože žil Marshall McLuhan před komerčním rozšířením počítačů, Internetu či mobilních telefonů, předznamenal mnohé z myšlenek, které od osmdesátých let minulého století rozvíjí futurologie. Už u něj se setkáváme s populárním pojmem "globální vesnice", dočteme se o společnosti informací, o tom, že informace se stává hlavním druhem zboží, že elektronická média promění klasickou zastupitelskou demokracii směrem k demokracii přímé. Z McLuhana čerpá řada koncepcí postindustriální společnosti.

Globalizaci lze rozdělit na její prostorovou složku – řada procesů se odehrává ve stále větším geografickém měřítku a na složku neprostorovou – v jednom geografickém prostoru neustále přibývá intenzita vazeb a procesů.

Nastává úpadek významu vertikálních vztahů (vztahy k danému místu či regionu, které symbolizují provázanost místního prostředí a místního lidské společnosti) a roste význam vztahů horizontálních – výměnných (vzájemné vztahy mezi lokalitami či jednotlivými regiony). Závislost na prostředí se odehrává už v měřítku globálním.

Dle Brennera (1999) globalizací rozumíme proces, v rámci kterého jsou vytvářeny zcela nové politické, institucionální a socio-ekonomické prostory, které se jen částečně shodují s tradičním městským, regionálním a státním uspořádáním.

Současný pohled na globalizaci jako nezastavitelný proces, který musí být přijímán a nelze mu odolat, se stal součástí obecné neo-liberální politiky a ekonomiky a rovněž součástí rétoriky ospravedlňující řadu politických či ekonomických rozhodnutí. Ve skutečnosti celý koncept globalizace sestává z mnoha dílčích konceptů, které se částečně překrývají a v každém z nich nabývá globalizace jiných významů.

Její formy, rychlost a charakter důsledků se mohou ve specifických místních podmínkách a za současného působení rozmanitých vlivů z regionálních a národních kontextů značně lišit. Ne každá lokalita, město nebo region jsou stejným způsobem integrovány do globálního systému. "Globální ekonomika sice objímá celou planetu, ale ne všechny regiony nebo jejich obyvatele. Ve skutečnosti je do globální ekonomiky integrovaná pouze menšina lidí ..." (Castells 1993). Hlavní funkce ekonomického systému a jejich prostřednictvím hlavní ekonomická a politická centra jsou sice vzájemně provázány a integrovány do globální ekonomické sítě, ale na druhé straně mnoho ostatních lidí, měst, regionů a zemí je z participace na utváření globální ekonomiky vyčleněno. Globalizace tak dále prohlubuje nerovnoměrný geografický vývoj.

Globalizace je často prezentována jako jednotný proces, nicméně její působení se odehrává ve vlnách, které se liší intenzitou a délkou (Short, Breitbach, Buckman, Essex, 2000). Spíše než o postupně se vyvíjejícím globalizačním procesu tak lze uvažovat o jednotlivých „reglobalizačních“ fázích z nichž každá město, region či stát zařazuje do jiných forem globálních ekonomických či kulturních sítí.

Např. Shortův přístup tvrdí, že každé evropské město udržovalo vždy (minimálně od 16. století) nějakou formu globálních vazeb – v průběhu vývoje se použila lišila jejich kvalita a intenzita. Každé město je tak

v každém okamžiku své historie tzv. „gateway city“, bránou zprostředkovávající více či méně intenzivní propojení s globální ekonomikou

Glokalizace

Lokální prostředí není pasivním příjemcem globálních podnětů; toky a ovlivňování mezi globální a lokální úrovní mají obousměrný průběh. Termín „glokalizace“ shrnuje tyto vzájemné meziúrovňové vztahy a odkazuje k zakotvení globálních procesů v čase a prostoru. Chceme-li proto např. popsat působení globalizačních procesů na rozvoj měst či regionů, je nutné nejprve identifikovat procesy, jejichž spouštěcí mechanismy mají globální charakter a posléze studovat jejich dopady na lokální/regionální úrovni měst. Je zřejmé, že lokální dopad těchto procesů je různě intenzivní - je ovlivňován celou řadou faktorů nejen místního charakteru. Obvyklé rozeznávání dvou úrovní v procesu globalizace – globální a lokální – je zjednodušením reality, ve které nejrůznější činitelé a procesy působí často souběžně v mnoha prostorových měřítcích.

Globalizace reprezentuje novou definici místa, ve kterém dochází ke srovnávání působení globálních toků s historickými danostmi. V procesu glokalizace Kellerman vymezuje 4 dimenze:

1. prostor (reprezentuje globálně);
2. místo (reprezentuje lokálně);
3. „push“ elementy působící směrem od lokálního ke globálnímu;
4. „pull“ elementy působící směrem od globálního k lokálnímu.

Možné vztahy mezi globální a lokální úrovní mohou zásadě produkovat 3 typy situací:

1. disembedding (vyvázání sociálních vztahů);
2. fantasmagorii;
3. fúzi.

disembedding

Mechanismus vyvázání odděluje interakce od specifičnosti míst/lokalit. například sociální život a identita určité společnosti je oddělena od místních a národních tradic/historie skrze působení globálních médií. K vyvázání sociálních vztahů lze dospět působením 2 procesů – časoprostorového rozpojení (jde o „push“ proces, separaci) a časoprostorové komprese („pull“ proces, vznik určité soudržnosti). V komplexu glokalizace tyto procesy operují současně.

Časoprostorová distanciaci odkazuje k oddělování lokálního místa a globálního prostoru při současně intenzifikaci vztahů mezi těmito dvěma úrovněmi. Příkladem vyvázání může být například elektronický prostor, kde probíhá burzovní transakce prováděná v New Yorku na základě příkazu britského zákazníka investujícího do japonské firmy. Taková globální transakce de facto spojující Japonsko a Británii je relativně vyvázaná z místního života v New Yorku. Takto vyvázaný elektronický prostor však potřebuje podobná místa jako je newyorská burza k tomu, aby fungoval - vyvázaný prostor potřebuje reálná konkrétní místa ke koordinaci, rozhodování a sdílení informací. Těmito koordinačními místy se v globálních rozpojených prostorech stávají především velká světová velkoměsta (world cities).

Dle Giddense v předmoderních společnostech znamenalo místo a prostor prakticky totéž. Společenský život byl dominován přítomností, lokalizovanými aktivitami. Modernita přináší vzestup vztahů mezi tzv. „absentujícími druhými“ (absent others), místně vzdálenými od kontaktu tváří v tvář.

Časoprostorová komprese se vztahuje k současné kompresi (stlačení) našich současných prostorových a časových světů způsobené rozvojem telekomunikací. Telefonní hovor mezi Austrálií a Evropou znamená potlačení prostorových a časových rozdílů. Časoprostorová komprese je současně výsledkem a příčinou časoprostorového rozpojení mezi lokálním a globálním. Nelze ji zaměřovat s tzv. časoprostorovou konvergencí – ta je měřitelným indexem definujícím míru s jakou se jednotlivá konkrétní místa navzájem dopravně či komunikačně přibližují. Komprese hovoří spíše o společenských podmínkách.

fantasmagorie

Je dalším typem vztahů mezi globálním a lokálním. Hovoří o tom, že lokální podmínky jsou odrazem podmínek v jiných, často značně vzdálených místech. Například poptávka po pracovní síle v filipínském textilním průmyslu může způsobit podstatné prostorové a ekonomické změny v řadě tamějších měst.

Tento nárůst poptávky je však dán vzdáleným rozhodnutím a finančním kapitálem v ústředí nadnárodní korporace v USA. Takovéto vztahy a související zřetězení nemusí být vždy na první pohled viditelná – proto fantasmagorie. Dle Giddense viditelná forma a uspořádání lokalit/míst v sobě v různé míře obsahuje i vzdálené vztahy, které určují její charakter.

fúze

V tomto podání je globální prostor chápán ne jako soubor ostatních jiných míst, ne jako jakási abstraktní dimenze, ale jako tok elementů (kapitálu, informací,..) z nejrůznějších lokalit skrze sítě – takto se spojují jednotlivé místní ingredience do globálního pohybu. Plný cyklus fúze zahrnuje geografický počátek, přenos a geografický cíl. Jinými slovy jeden či více faktorů se stanou globálními, jako takové jsou někam přeneseny a tam fúzují s místním prostředím.

Například kapitál je shromažďován newyorským investičním fondem od různých evropských a asijských investorů a poté investován skrze newyorskou burzu do jihoamerického průmyslového podniku. Fúze je dvojitým procesem – vytváří pohyb od lokálních podmínek jednotlivých investorů ke globálnímu fondu a současně integruje globální fond s místním prostředím, ve kterém dochází k investici.

Různá místa mají ovšem různou schopnost integrovat i naopak odolávat integraci globálních toků.

Ekonomická globalizace

Ekonomická globalizace tak dle řady autorů není ničím novým – na konci 19. století probíhala dosti intenzivní diskuse týkající transformace ekonomického života v důsledku rozpinání kapitalistického systému a imperialismu. Šlo patrně o klasickou globalizační debatu.

V závislosti na volbě ukazatelů je dokonce možné tvrdit, že svět před první světovou válkou byl daleko více ekonomicky otevřený, nežli je tomu v současnosti. Spíše než o globalizaci se však jednalo o tzv. internacionalizaci, tj. o prostou expanzi ekonomických aktivit napříč státními hranicemi. Šlo spíše o kvantitativní proces směřující k rozlehlejšímu geografickému pokrytí – globalizace je naproti tomu změnou kvalitativní zahrnující nejen geografické rozšíření aktivit, ale také funkční integraci takto mezinárodně rozptýlených činností. V současnosti tak procesy internacionalizace a globalizace ko-existují.

Poměrně mnoho nástrojů k popisu ekonomické globalizace je možno nalézt zejména v prostředí neomarxistické urbánní geografie. Ústředním principem je zde konflikt mezi mobilním charakterem kapitálu a jeho prostorovou fixací v podobě nemovitostí, hmotné či nehmotné infrastruktury. Globalizace přináší změny zejména do tradiční role měst jako míst, ve kterých dochází k územní fixaci a zhodnocení kapitálu (Harvey, 1994). Kapitál přestává být vázán k určitému teritoriu, resp. vytváření dočasných ekonomicko-prostorových vzorců se začíná nesmírně zrychlovat (Brenner, Theodore, 2002)

V oblasti politicko-ekonomické globalizace je frekventovaným tématem postupné snižování významu národního státu. Relativní pokles významu státu jako ekonomické jednotky bývá však často přeceňován – stát stále ještě hraje významnou roli při nastavení základního prostředí (např. právního, daňového, apod.). Tyto regulační nástroje však, jak uvádí Brenner (1999), jsou stále častěji delegovány na regionální či lokální úroveň (rescaling), popřípadě jsou „odsávány“ shora integračními procesy (přesun vybraných kompetencí členských států EU na evropské orgány).

V čistě ekonomické oblasti jsme svědky vzrůstajícího významu menších územních útvarů coby základní jednotky umožňující studium principiálních ekonomických procesů. Zatímco v období „klasického“ fordovského kapitalismu byly pojmy jako ekonomický výkon, růst či ekonomická strategie prostorově spojeny s měřítkem (národního) státu, v současné době se právě regiony a města stávají význačnými „locales“ pro většinu ekonomických transakcí (Budd, 1998). Popisována je zvyšující se nezávislost městských a regionálních ekonomik na ekonomikách národních a s tím související vyšší mezinárodní propojení měst či regionů (některými autory interpretováno jako návrat k městským státům, např. McNeill, 1999). Otázkou je, zda tyto mezinárodní vazby nahrazují důležité vztahy měst a regionů v národním sídelním systému či jsou jejich rozšířením.

Postfordistická ekonomika je dle řady autorů charakteristická vytvářením subnárodních ekonomických a technologických prostorů, které se skládají ze sítě míst poskytujících dané aktivitě nejlepší komparativní výhody (Sheppard, 2002). Globalizace městských ekonomik se přitom netýká pouze lokalizace výrobních aktivit, služeb, resp. míry jejich internacionalizace; významnými oblastmi pro analýzu jsou např. veřejné

investice do ekonomické doprovodné infrastruktury či regionální marketing městských služeb (Le Gales, 2002).

Postupně se rovněž formuje vztah mezi kulturní a ekonomickou globalizací – odpovědí na tlak kulturní globalizace je podpora vlastní specifické kultury s pozitivními dopady na ekonomicky využitelný image. Globalizace ovlivňuje každodenní život obyvatel města zprostředkovaně skrze změny institucionálního prostředí, či přímo vlivem na přijímané životní styly, vzorce chování a spotřebitelských preferencí. Jen velice obtížně je tak možné vysledovat, jak velký podíl společenských změn odehrávajících se v současných městech je spuštěno globálními mechanismy.

V rámci glocalizační debaty lze velice zhruba vymežit tři oblasti výzkumu městských či regionálních ekonomik. První z nich je analýza fyzické zakotvenosti městské ekonomiky, tj. míry (de)materializace ekonomických vztahů na území města. Současná tendence k dematerializaci (nebo také deterritorializaci) vyplývá dle autorů jednak ze změn ve způsobu produkce (just-in-time výroba, flexibilní produkce, toyotismus) a rozložení výrobního řetězce do více lokalit, jednak ze změn v produkovaných komoditách – stále častěji jde o abstraktní produkty, informace - a v neposlední řadě i ze zvýšené mobility peněz a jejich odtržení od materiálních věcí.

Vyplývajícím druhým tématem je studium místa a jeho postavení v rámci toků zboží, investic, informací a osob, tedy v Castellsově „space of flows“ (1998, 2000). Různá schopnost měst/regionů koordinovat či usměrňovat tyto toky vede k jejich rozdílným pozicím v rámci ekonomiky stále silněji odtržené od konkrétního místa. Města z různých důvodů vytlačovaná z globálního oběhu kapitálu a investic (např. stará průmyslová centra) pak volí různé alternativy, politiky a strategie k opětovné integraci lokalizované ekonomiky do prostoru toků.

Posledním okruhem možných analýz je právě studium městských ekonomických politik, které stále častěji marketingově pracují s různými obrazy města ve snaze zviditelnit a „prodat“ lokalizované kvality daného místa.

Někteří autoři (např. Storper, 1997) do jisté míry polemizují s chápáním města jako součástky ve velkém „stroji“ globální ekonomiky - mechanický koncept města pasivně a uniformně reagujícího na ekonomické vlivy vznikající mimo jeho území je typický rozložením městské ekonomiky na jednotlivé sektory, příjmové a profesní skupiny a následně jejich separovanou analýzou. Takovýto přístup pak velice často končí empirickými zjištěními, které mají pouze málo co říct ke vztahu ekonomiky a života ve městě. Namísto toho pracují s konceptem tzv. ekonomické reflexivity. Důraz je kladen na charakter lokální socio-ekonomiky, tj. na studium vztahů mezi jednotlivými městskými aktéry (domácnostmi, firmami, místní správou, apod.), jejichž kvalita je schopna ovlivnit směřování ekonomického rozvoje. Právě schopnost místních subjektů (firem) rychle se přizpůsobit novým globálním ekonomickým trendům a schopnost místních autorit tuto adaptaci umožnit či urychlit, tedy jakási schopnost kolektivní reflexe měnících se podmínek, je klíčovým předpokladem pro ekonomický růst (Storper, 1997, Blažek, Uhlíř, 2002).

Jak konstatuje Amin (2000) koncept reflexivity je definičně obtížný, nepochybně však zahrnuje vztah mezi ekonomickým stavem společnosti a neinstrumentálními znalostmi (tacit knowledge) jako předpoklady pro adaptaci a ekonomickou konkurenceschopnost. Rovněž koncept „locality debates“ britské geografie 80. let, ač postavený spíše na východiscích kritického realismu, resp. strukturační teorie, obsahuje řadu prvků zdůrazňujících vztah mezi lokálními aktéry a globální restrukturalizací.

Má-li být předmětem výzkumu ekonomická transformace regionu či města, je možné sledovat dvě prolínající se linie. První z nich odkazuje k popisu změn v městské ekonomice, kdy jak samotné změny, tak jejich oblast vlivu (městská či regionální ekonomika), jsou dekomponovány do procesů a sektorů (deindustrializace, terciarizace, reindustrializace, trh práce, průmysl, služby). Charakteristický je empirický charakter takového výzkumu, působení (globálních) restrukturalizačních tlaků je znázorňováno systémem input – output (viz Storperova kritika města jako stroje) a jejich regionálně či místně diferencované dopady jsou pouze rámcově vysvětlovány termíny reflexivity nebo socioekonomické a institucionální kapacity prostředí. Tradičními tématy jsou tak dematerializace městských ekonomik, studium („tvrdých“) faktorů investiční atraktivity měst a klasifikace měst z hlediska jejich postavení v globální ekonomice.

Druhá linie je orientována více na pochopení mechanismů a vztahů mezi lokalizovanou socioekonomikou (Amin, 2002) a restrukturalizačními tlaky. Předmětem zájmu je odraz globálních ekonomických procesů v aktivitách a adaptačních strategiích různých aktérů. Studovány jsou postupy, které jednotlivé typy subjektů volí k zachování či využití lokalizovaných (tj. k území města vztahených) hodnot. Zatímco

v prvním nastíněném přístupu je chápání ekonomiky města často zúženo na produkční stránku, v tomto případě je pozornost věnována také ekonomice spotřeby. Frekventovanými tématy v širším rámci ekonomické restrukturalizace jsou pak městské ekonomické a inovační politiky, způsob jejich organizačního zajištění, ekonomický marketing města, tzv. kulturní ekonomika či nové formy městských zájmových koalic a veřejně-soukromého partnerství. Samostatnou problematikou je pak koncept tzv. territorial competition (územní konkurence) vycházející z ekonomického soupeření měst, tj. z poměrování významu jejich lokalizovaných, nepřemístitelných a nekodifikovatelných kvalit (např. Begg, 1999, Cheshire 1999, Gordon, 1999, Budd, 1998).